

UOT 72**NİZAMININ “XƏMSƏ”Sİ MÖVZUSU ŞƏRQİN BÖYÜK ŞAİRLƏRİNİN
ƏSƏRLƏRİNDƏ**

Elnur Şahid oğlu RƏSULOĞ

Qərbi Kaspi Universitetinin Dizayn kafedrasının müəllimi

elnur.rasulov.62@mail.ru

XÜLASƏ

“Bəşəriyyətin bədii düşüncəsinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Özünün ümumbəşəri mahiyyətə və sehrli poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Nizami Gəncəvi Şərqi bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və poeziyanı görünməmiş zirvəyə yüksəltmişdir.

Nizami öz “Xəmsə”si ilə Şərqi bədii mədəniyyətinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Onun beş poeması nəinki həmin dövr Azərbaycan ədəbiyyatının, həmçinin bütün Yaxın Şərqi ədəbiyyatının diqqət mərkəzində idi. Hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvidən (1253-1325) başlayaraq, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Füzuli kimi böyük şairlər Nizamini təqlid edərək və onun ənənələrini davam etdirərək öz “Xəmsə”lərini ərsəyə gətirmişlər.

Açar sözlər: Nizami, “Xəmsə”, Dəhləvi, Nəvai, cami.

**THE SUBJECTS OF “KHAMSA” OF NIZAMI IN THE WORKS
OF THE GREAT POETS OF ORIENT****SUMMARY**

Nizami's extraordinary expression of humanity's artistic ideals has been a central element of our people's creative heritage for more than eight-hundred years. His writing on topics which touch all of human life, in verses with magical poetical quality, enriched the artistic, philosophical and scientific thinking of the Oriental world, raising poetry to previously unknown heights.

Nizami's five-part masterpiece had a profound influence on the advancement of artistic culture in the Orient. Not only were these five epic

poems at the heart of Azerbaijan's literature of his time – they were at the centre of the literature of the entire Middle East.

Starting with the great Indian poet Amir Khosrow Dehlavi (1253-1325), imitation of Nizami and advancing his tradition in creating the poems of his great Quintet was followed by such famous poets as Abdurrahman Jami, Alisher Navoi, Fizuli, and many others.

Keywords: Nizami, “Khamisa”, Dahlavi, Navai, jami

СЮЖЕТЫ «ХАМСЕ» НИЗАМИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЫДАЮЩИХСЯ ПОЭТОВ ВОСТОКА

РЕЗЮМЕ

Уникальное явление человеческой художественной мысли – творчество Низами уже более восьми веков является неотъемлемой частью духовности нашего народа.

Своим имеющим общечеловеческую суть и обладающим волшебной поэтической силой творчеством Низами Гянджеви обогатил художественное мышление Востока научно-философскими мыслями и поднял поэзию до невиданных высот.

Начиная с индийского поэта Амира Хосрова Дехлеви (1253-1325), подражая Низами и развивая его традиции, создавали свои «Пятерицы» такие крупнейшие поэты, как Абдуррахман Джами, Алишер Навои, Физули и многие другие.

Ключевые слова: Низами, «Хамсэ», Дехлеви, джами, Навои.

Bəşəriyyətin bədii düşüncəsinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Böyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqi mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmış Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömrü boyu burada yaşayıb yaratmış və dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir.

Özünün ümumbəşəri mahiyyətə və sehrli poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Nizami Gəncəvi Şərqi bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və poeziyanı görünməmiş zirvəyə yüksəltmişdir. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si bəşəriyyət tərəfindən mədəni sərvətlər axtarışının zirvəsi olmaqla dünya ədəbiyyatının şah əsərləri arasında öz layiqli yerini tutur. Nizaminin əsərləri dünyanın ən zəngin və tanınmış kitabxanalarını bəzəməklə, Şərqdə təsviri sənətin, o cümlədən miniatur sənətinin inkişafına təkan vermişdir.

Poema və onun qəhrəmanlarının populyarlığı onunla nəticələnir ki, bədii cəhətdən tərtib olunmuş əlyazma kitablar meydana gəlir. Bəzən bu əlyazmalarda Nizaminin “Xəmsə”sindən, Caminin “Yeddiliy”indən, həmçinin Nəvai və Dehləvinin əsərlərindən götürülmüş bol illüstrasiyalı ayrı-ayrı lirik və fəlsəfi-didaktik hekayələr yer alırdı.

Şərqi ən görkəmli şairləri Nizami poemalarında ifadə edilmiş ideyaları inkişaf etdirməklə öz əsərlərində mənəvi paklığa malik insan idealını təsvir etməyə çalışırdılar. Nizami öz “Xəmsə”si ilə Şərq bədii mədəniyyətinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Onun beş poeması nəinki həmin dövr Azərbaycan ədəbiyyatının, həmçinin bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatının diqqət mərkəzində idi. Hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvidən (1253-1325) başlayaraq, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Füzuli kimi böyük şairlər Nizamini təqlid edərək və onun ənənələrini davam etdirərək öz “Xəmsə”lərini ərsəyə gətirmişlər.

Əmir Xosrov Dehləvi əsərlərinin əlyazmaları XIV-XVI əsrlərdə İran, Azərbaycan, Xorasan, Mavərnəhr və Hindistanda, XVII-XVIII əsrlərdə isə Buxara və Xivədə dəfələrlə köçürülmüşdür. “Xəmsə”nin surətləri və illüstrasiyaları isə daha çoxdur. Hazırda Dehləvinin əsərləri dünyanın müxtəlif əlyazma fondlarında saxlanılır. Onların əksəriyyəti ən dəbdəbəli, ən zərif ornamentlərlə qızıl zərrəciklərlə, nəfis miniatürlərlə bəzədilib.

Xosrov Dəhləvinin poemalarına çəkilmiş miniatürlərdə ən dramatik səhnələr (Fərhadın ölümü, Bəhrəmin marala ox atması, İsgəndərlə Xaqanın döyüşü və s.), həmçinin alimlərin söhbətləri, savaş meydanı, ov səhnələri, kef məclisləri, təbiət mənzərələri, sevgililərin görüş səhnəsi və s. əks olunub.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin (1141-1209) “Xəmsə”sini nümunə götürərək özünü epik “Xəmsə” silsiləsini ərsəyə gətirən Əmir Xosrov dahi şairin xeyirxahlıq, idrak, ədalət, məhəbbətdə sədaqət ideyalarını inkişaf etdirir: “Mətlə-əl-ənvar” (“Ulduzların doğuşu”), “Şirin və Xosrov”, “Məcnun və Leyli”, “Ayınai İsgəndəri” (“İsgəndərin aynası”) və “Həşt behişt” (“Səkkiz cənnət bağı”). Sonralar epik “Xəmsə” silsilələrinin yazılması Orta və Yaxın Şərq ədəbiyyatında ənənəyə çevrildi. Lakin Əmir Xosrov orta əsrlərdə Şərqdə Nizami ilə rəqabət aparmağı bacaran ilk şair olmuşdur.

“Şirin və Xosrov”da öz sələfinə aid poemanın süjet xəttini əsasən qoruyub saxlayan şair bəzi detalların üstündən keçərək yeni epizodlar daxil edir. Belə ki, Dəhləvidə Nizami poemasının beşdəbir hissəsini (1000) tutan qəhrəmanların gəncliyi, ilk sevgi həyəcanı barədə rəvayətlərə yer verilmir; daşyonan pəhləvan Fərhad Çin xaqanın oğluna, Şirin isə erməni şahzadəsinə çevrilir. Dəhləvi Şiriyun Şirinə olan məhəbbətinə və digər məqamlara yer vermir.

Mövzu və obrazları Nizamidə olduğu kimi şərh etmir. Nizamidə baş qəhrəman, nəcib insani dəyərlərin, humanist mənəviyyətin daşıyıcısı qismində Şirin çıxış etdiyi halda, Dəhləvidə şah Xosrov Pərviz əvvəlcə ideal, ədalətli və

ziyalı hökmdar kimi göstərilir. Nizaminin poemasında Xosrov müdrik Şirinin təsiri ilə ədalətli şaha çevrildiği halda, Dehləvinin qəhrəmanında, əksinə, ədalətli hökmdar ideyasına qarşı çıxılır. Onun fikrincə, hökmdar ədalətli ola bilməz. Hakimiyyət uğrunda qaçılmaz mübarizə, eys-ışrət, arxalana biləcəyi əyanların dəbdəbəli hədiyyələri - bütün bunlar soyğunçu müharibələr hesabına əldə edilir. Şair taxt-tacla bağlı məsələlərdən istehza ilə danışır: qoyun qurdlar arasında yaşaya bilməz. среди волчьего стада овце не жить. “Hakimiyyət və əxlaqsızlıq bir araya sığışmaz” – saray intriqaqlarının, hökmdar və əyanların azgınlığının, onların ölkənin və xalqın idarə edilməsinə məsuliyyətsiz münasibətinin şahidi olan şair bu qənaətə gəlir.

Xosrov Dehləvinin poetik üslubu və dili öz sadəliyi və ifadə asanlığı ilə seçilir. “Onu oxuduqca ayrı-ayrı sətirlərdə ləngimirsən, daha da irəliləyərək detallardan deyil, dilin ümumi ahəngindən bədii zövq alırsan”, - Y.E. Bertels belə yazırdı.

“Məcnun və Leyli” poemasında (698/1299-cu il) da Nizaminin “Leyli və Məcnun”u ilə süjet bağıllığını görmək mümkündür.

Məcnun ilə Leylinin əhvalatını nəql edən Əmir Xosrov Nizaminin versiyasından xeyli uzaqlaşır: qəbilə başçısının Allaha yalvararaq övlad diləməsi ilə bağlı süjet motivinə yer verilməyib, Məcnunun atası ilə birlikdə Məkkəyə səfəri əvəzinə münəccimlərin yeni doğulan körpənin taleyini qabaqcadan xəbər verməsi səhnəsi daxil edilib; Leyli ilə İbn Səlamın evlənməsi səhnəsinin üstündən keçən Xosrov Məcnunun Nofəlin qızı Xədicə ilə nikahından bəhs edir; poemada həmçinin Məcnunun valideynlərinin ölümünə yer verilməyib; Nizaminin poemasında mövcud olmayan Leylinin səhrada Məcnunla görüşməsi epizodu daxil edilib. Sonda müəllif Nizami Gəncəvi poemasının psixoloji yönündən fərqli olaraq “Məcnun və Leyli” əsərinin romantik “ab-hava”sının səbəblərini izah edir. O, ləyaqətsiz insanlara xidmət etdiyi müddətdə şeirin mövzusunun, formasının, hətta ölçüsünün seçilməsində sərbəst olmadığını dilə gətirir.

“Ayina-i İsgəndəri” poemasında Azərbaycana yürüşdən, atəşpərəstlərin məbədlərinin dağıdılmasından bəhs edilir, antik dövrün filosofları, hənəfiyyə təriqətinin təlimini qəbul etmədikləri üçün yunan filosoflarının dağlarda daşqın nəticəsində həlak olması, İsgəndərin Əflatunu ziyarət etməsi, onun arzuları barədə mülahizələr yürüdüdür.

Tarixi məlumatlara əsasən, gerçək İsgəndər 32 il, Nizaminin qəhrəmanı 36 il, Xosrov Dehləvinin qəhrəmanı isə 100 il yaşayıb. Əmir Xosrov İsgəndər obrazını özünəməxsus şərhini verir: Nizami İsgəndəri sərkərdə, alim və müdrik şəxs kimi göstərdiyi halda, Xosrov onu müdrik kimi qələmə vermir. İsgəndərin mənşəyi barədə heç bir versiyaya məhəl qoymadan onun Faylakusun oğlu olduğunu iddia edən və poemanı onun uşaqlığı və tərbiyəsi haqqında hekayə ilə başlayan Nizamidən fərqli olaraq, Dəhləvi İsgəndəri yetkin insan, dünyanı istila etmiş hökmdar kimi göstərir. Nizami İsgəndərin işğalçı yürüşlərinə bəraət

qazandırmğa cəhd göstərərək onu dul qadın və yetimlərin himayədarı kimi təqdim etdiyi halda, Dəhləvi onu öz dövlətinin hüdudlarını genişləndirməyə çalışan orta əsrlərin çoxsaylı Şərq hökmdarlarından biri kimi təsvir edir. Xosrovun poemasında utopik cəmiyyət təsviri yoxdur.

Əlişir Nəvai dəfələrlə qeyd edirdi ki, Xosrovun “Ayina-i İsgəndəri” poemasının Nizaminin eyni mövzuda yazdığı əsərdən başlıca fərqi poetik dil və üslubun qeyri-adi ifadəliliyində və zərif lirizmdədir.

Əmir Xosrov Dəhləvi böyük Nizaminin ölməz poemaları ilə rəqabət apara biləcək poema-cavabların yazılması kimi çətin vəzifəni ədəbiyyat tarixində ilk dəfə olaraq qarşısına qoymuş və bu işin öhdəsindən məharətlə gəlmişdir.

Tarixçi, sənətşünas və ədəbiyyatşünasların diqqətini Nizami yaradıcılığının İran ədəbiyyatına aid edilməsi məsələsinə yönəltmək istədik. Qərb sənətşünaslarının hansı əsərinə müraciət etsək, Nəvai dövründə meydana gəlmiş təsviri sənətin, o cümlədən Behzad və onun qurduğu məktəbin İran mədəniyyətinə aid edildiyinin şahidi oluruq. Lakin Xorasan əhalisinin böyük hissəsinin türk xalqları olduğu elmi cəhətdən sübuta yetirilib. Sultan Hüseynin dövründə yaşamış şairlər özbək ədəbiyyatının təmsilçiləridir, Əlişir Nəvai isə özbək ədəbi dilinin banisi və özbək ədəbiyyatının dahi nümayəndəsidir. Əgər belədirsə, nə üçün Əlişir Nəvainin rəhbərliyi altında Səmərqənd və ümumiyyətlə, Mavərnəhr təsviri sənətinin ənənələri əsasında həmin dövrdə, həmin mədəni mühitdə formalaşmış kitab və miniatür sənəti İran incəsənətinin nümunələri hesab edilməlidir? Fikrimizcə, bədii əsərlərlə, əlyazmalarla qırılmaz surətdə bağlı olan incəsənət, xüsusən də ornament və miniatür sənəti bədii təfəkkürün məhsuludur. Elə isə “Səmərqənd ədəbiyyatı”, “Herat ədəbiyyatı”, “Buxara ədəbiyyatı” söyləmədiyiniz halda nə üçün təsviri sənətə münasibətdə belə ifadələrə yol veririk? Nəvainin əsərləri özbək ədəbiyyatının inciləridir. Nə səbəbdən onları illüstrasiyalarla bəzəyən təsviri sənət İran mənşəli olmalıdır?

XVI əsrdə Buxara Mavərnəhrin təsviri sənət mərkəzlərindən birinə çevrilir. Burada köçəri mədəniyyətinin ənənəvi formaları Herat sənətkarlarının təsiri ilə yeni humanist məzmunla zənginləşərək Behzad məktəbinə xas olan zəriflik qazanır. Beləliklə, Buxaranın miniatür sənəti teymurilər dövrünün Səmərqənd və Buxara məktəblərinin, Nəvai dövrünün Behzad məktəbinin, eləcə də köçəri mədəniyyət ünsürlərinin mahiyyətini təşkil etmişdir. Əksər hallarda kompozisiya və memarlıq fonu Herat üslubunda, təbiət, insanların simaları və geyim isə yerli üslubda həll edilir, hətta məişət səhnələrinə, xalq təmsilçilərinin obrazlarına yer verilir. Mövzu baxımından epik süjetlərə xüsusi diqqət yetirilir və bu zaman Heratda inkişaf etmiş ənənəvi qanunlara riayət edilir.

Əlişir Nəvainin əsərlərinə çəkilmiş miniatür və ornamentlər XV-XVI əsrlərin orta əsr Şərq kitab sənətinin ən uğurlu nümunələridir. Onlar Herat,

Buxara, Şahruhiyyə və Təbrizin mahir sənətkarları tərəfindən yerinə yetirilib. Nəvainin poetik üslubunun əsasını təşkil edən realizm onun əsərlərinin süjetlərinə çəkilməmiş miniatürlərə də xasdır. Qəhrəmanları yüksək humanist, maarifçilik və azadlıqsevərlik ideyalarının daşıyıcıları olduğu əsərlərdən götürülmüş epizod və obrazların əksər miniatürlərdə dəqiq əks etdirilməsi xəttat və rəssamın sıx əməkdaşlıq etdiklərini göstərir. Mətnlə rəsmlərin kompozisiyası arasındakı dəqiq uyğunluq miniatürlərin bütün əsərlə, əlyazması ilə əlaqəsini müəyyən edir.

Nəvainin “Xəmsə”si, məlum olduğu kimi, Nizami və Xosrov Dəhləvinin ənənəvi süjetləri əsasında yazılıb. İncəsənətdə də qanun şəklini alan mövzular yaranır. Şərq poeziyasının üç görkəmli nümayəndəsinə məxsus poemaların tematik yaxınlığı süjet və kompozisiya baxımından oxşar miniatürlərin yaranması ilə nəticələnmişdir (“Fərhad dağlarda yol açır”, “Çimən Şirin”, “İsgəndər ölüm ayağında olan Dara ilə birlikdə”, “Şah və müdrik hamamda” və s.). Ov, polo oyunu, ox atışı üzrə yarışlar, kef məclisləri, qonaqlıqlar və şairlərin müsabiqələri kimi ənənəvi kompozisiyalar XV-XVI əsrlərdə incəsənətdə geniş yayılmışdı.

Nizamidən sonra bu mövzuda yazılmış əsərlərin ən parlaq nümunəsi Əlişir Nəvainin (1441-1501) “İsgəndərin bəndi” poemasıdır. “İdeal” hökmdarlar barədə mədhiyyəçi-şairlər də yazırdı.

Əbdürrəhman Caminin (1414-1492) yaradıcılığı bu məcrada inkişaf edirdi. Bundan əlavə, Şərq poeziyasının görkəmli əsərlərində ideal hökmdar obrazı inkişaf etdirilərək ədalətli hakimiyət barədə təsəvvürlərə yer verilir.

Əbdürrəhman Cami kimi şairlərin İsgəndərə həsr etdikləri poemalardan prinsipial dərəcədə fərqlənir. Mədhiyələrdə saray şairləri öz himayədarlarını mübaligədən qorxmadan mədh edirdilər. Onlar mükafat almaq ümidi ilə açıq-aşkar yaltaqlıq edir, yəni onların mübaligəli şairləri hökmdarların gerçək qüsurlarını ört-basdır etməklə ideallaşdırılmış şəkildə əbədiləşdirmək məqsədi ilə yazılırdı. İsgəndər haqqında poemaların müəllifləri yarıməfsanəvi sərkerdə obrazına təsadüfən müraciət etmirdilər, çünki ədalətli hökmdar ideyasını müasirləri olan heç bir hökmdarla əlaqələndirmək niyyətində deyildilər. Makedoniyalı İsgəndərin həqiqi cizgiləri də onları az maraqlandırır. Onlar üçün bu şəxsiyyətin obrazı yalnız hekayətin çərçivəsi, müdrik və ədalətli dövlət başçısı ideali barədə təsəvvürlərin ifadəsi üçün neytral bəhanə idi. Ona görə də İsgəndər haqqında yazılmış əksər poemalarda vətəndaşlıq ruhu, hökmdarlara məcazi şəkildə nəsihət vermək cəhdi xüsusi yer tutur.

Didaktik motivlərə bağlılıq və müasirlərin xasiyyətinə müsbət təsir göstərmək cəhdi Əbdürrəhman Cami və Əlişir Nəvai kimi şairləri xeyli dərəcədə mücərrədliyə və ümumiləşdirmələrə sövq etmişdir. Öz əxlaqi və etik ideallarını obrazlı şəkildə ifadə etməyə çalışsan bu şairlər ədəbi qəhrəmanların ənənəvi obrazları və klassik süjetlərdən istifadə edirlər. Əxlaq problemlərinə üstünlük verən Əbdürrəhman Cami miniatürlərə - hər personajın bu və ya digər

bəşəri məziyyət yaxud qüsurlarının alleqorik təcəssümü olduğu ibrətli hekayələrə müraciət edir.

Şairin konkret insanı təsvir etmək, üstəlik ona fərdilik xüsusiyyəti vermək niyyətində olmadığı tamamilə qanunauyğundur. “Xəmsə”lərin müəllifləri olan sələfləri ilə müqayisədə Əlişir Nəvai Fərhad obrazında epik qəhrəmanlıq ünsürünün xeyli gücləndirir. Bu personajda epik pəhləvanın ənənəvi xüsusiyyətləri cəmlənib və obrazın işlənməsi, eləcə də gücləndirilməsinin başlıca məqsədi insanlar üçün faydalı fəaliyyəti tərənnüm etmək və əməyi qəhrəmanlaşdırmaq cəmindən ibarətdir. Yəni Nəvai, Cami kimi, öz poemalarında insanın kamilliyə çatması və dövlətin ədalətlə idarə olunması ideyasının ifadəsi tendensiyasını davam etdirir. Bundan əlavə, Nizamidən nümunə götürən Nəvai hökmdarın olmadığı ideal cəmiyyəti tərənnüm etsə də, onu ədalətli və elmi hökmdar tərəfindən idarə edilən dövlətə qarşı qoymur. Həmçinin Nəvai öz qəhrəmanlarının xarakterlərini fərdiləşdirməyə can atmır, onları gerçək həyata yaxınlaşdırmağa çalışmır, hətta, Camidən fərqli olaraq, fantastika ünsürlərini tətbiq edir.

Mistik mənəvi kamilliyin təbliği tendensiyası daha çox inkişaf etdiyi dövrdə cəmiyyət təcrid olunmuş, səhrada yaxud xəlvəti mağarada Allahı zikr etməklə məşğul olan sufi dərviş ideal insan hesab edilməyə başlayır. İnsana və onun fəaliyyətinə bu cür baxış poemaların ənənəvi qəhrəmanlarının təsvir olunmasına təsir göstərir. Məsələn, Əmir Xosrov Dəhləvi özünün Məcnun və Leyli poemasında Məcnunun obrazındakı tərki-dünyalığı gücləndirir. Qohumları onu evə qayıtmağa razı salmağa çalışarkən Məcnun imtina etməsinin səbəblərini nakam məhəbbətdən əzab çəkməsi ilə deyil, dünya həyatına biganəliyi ilə izah edir. O, deyir ki, həqiqi mənəvi gözəllik və kamillik yoxsulluq və sevgi izzirabı ilə sıx bağlıdır. Deməli, səhrada sərgərdan gəzmə onun üçün şüurlu surətdə mənəvi kamillik axtarışıdır.

Buxara sənətkarları fəlsəfi-alleqorik əsərləri əksər hallarda hərfi mənada şərh edirdilər (Caminin poemasındakı “Uçan tısbağa”, “Gözəl qız və qoca”, XVI əsrin ortalarına aid “Nəciblərə hədiyyə”, Peterburq, Rusiya Milli Kitabxanası, Dorn 425).

Buxarada yerinə yetirilmiş bədii əlyazmalar arasında Əlişir Nəvainin “Yeddi planet” və “İsgəndər divarı” poemalarının hazırda Bodleyan kitabxanasında saxlanılan siyahıları mühüm yer tutur. Bu rəsmlər ayrı-ayrı beş kitab şəkkində hazırlanmış “Xəmsə”nin dördüncü və beşinci cildlərini təşkil edir, yerdə qalan üç cild indiyədək aşkar olunmayıb. Hər iki kitab Buxara bədii əlyazmalarının ən yaxşı nümunəsidir. Mətn dörd sütun şəklində nəfis nəstəliq xətti ilə yazılıb, vərəqin kənarları qızıl zərrəciklər və həndəsi ornamentlərlə bəzədilib. Əksər hallarda rəsmlər əlyazmasının bütün vərəqini tutur. Onlar koloritin zənginliyi, boyaların xalisliyi, personajların zərifliyi və cazibədarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Qadın fiqurları xüsusi incəliklə işlənib. Poemalarda təsvir edilmiş hadisələr miniatürlərdə dəqiqliklə əks etdirilib. XVI əsrdə öz

inkışafının zirvəsinə çatan kitab və miniatür sənəti XVII əsrdə tənəzzülə uğrayır.

Təbriz miniatürü, konkret olaraq Nizami süjetləri türk klassik miniatürünün formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Həqiqətən, Süleyman Qanununin hakimiyyətdə olduğu XVI əsrdə sultan emalatxanalarında hazırlanmış bir neçə illüstrasiyalı əlyazması dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Onlardan birincisi Əlişir Nəvainin 937/1530-1531-ci illərə aid “Xəmsə”sidir. Əlyazmasını bəzəyən 16 miniatür XVI əsr Təbriz təsviri sənət ənənəsinə uyğun hazırlanıb. Burada Təbriz-Səfəvi məktəbindən əxz olunmuş elementləri asanlıqla tapmaq mümkündür.

İki il sonra ərsəyə gətirilmiş Nəvai “Divan”ı (940/1534-cü il, İstanbul, Topkapı Muzeyi, R. 806) bu əsərin daha bir nüsxəsi və tam formalaşmış Osmanlı üslubunun nümunəsidir. Baxmayaraq ki, hələ də ənənəvi Təbriz üslubunun çərçivəsində qalmaqdadır. Bu əlyazmasının miniatürləri həmin dövrdə Təhmasibin saray emalatxanalarında hazırlanan nümunələrə çox bənzəyir. Burada da eyni ov səhnələri təsvir edilib – yurtdıqları qılıncla iki hissəyə parçalayan yaxud ceyranlara ox atan atlılar. Frontispisdəki bu miniatürlərdə ilk Təbriz-Səfəvi əlyazmalarındakı diptixlər olduğu kimi təkrarlanır.

Ədəbiyyat:

1. Мəһərrəмов Т. Əмир Хосров Дəһлəвинин “Мəснун və Лейли” poeması. “Elm”, Баки, 1970. — 154 s.
2. Бертельс Е. Э. Навои и Джами. — М., 1965.
3. Бертельс Е. Суфизм и суфийская литература. Избр. труды, т. 3. Гл. ред. восточной литературы, М., 1959.
4. Васильева О.В. Нить жемчуга: Иранское книжное искусство XIV-XVII веков в собрании Российской национальной библиотеки. СПб., 2008.
5. Додхудоева Л.Н. Поэмы Низами в средневековой миниатюрной живописи. М., 1985.
6. Миниатюры к "Хамсе" Низами / Сост. и авт. предисл. Ф. Сулейманова. Ташкент, 1985.
7. Низами Гянджеви. Хамсе. Миниатюры / Сост., авт. предисл. и аннот. К. Керимов. Баку, 1983.